

Суспільство недовіри та новоліберальна альтернатива

Михайло Мінаков

Присмерки свободи

Свою свободу останнього десятиріччя громадяни України мають завдячувати передусім слабкості держави. Влада не мала змоги контролювати суспільні та політичні процеси в країні, що давало змогу і бізнесові, і простим посполитим, і політикам, і «антисоціальним елементам» діяти відносно вільно. Однак ця воля мала негативний характер: це була свобода *від* держави через нездатність держави її обмежувати. Сама природа відносин між громадянами та державою не змінилася: бажання влади контролювати все в країні досі пов'язано з тим, що більшість громадян визнають природність такого контролю. Щойно державні органи почали міцніти, як почалося обмеження прав і свобод громадян в усіх можливих вимірах.

Тринадцять років незалежності створили й нову державну систему, й носіїв нової публічно неартикульованої державної ідеології. Державна система зазнала величезного впливу з боку сфери приватного: впродовж дев'яностих держава була механізмом захисту прав та інтересів окремих громадян. Цей політичний і культурний досвід змішання сфер приватного та публічного створив систему, де принцип зверхності права неможливо втілити в певні суспільні практики. Принцип цієї системи – зверхність групових інтересів, реалізація яких можлива за умови поєднання владних, економічних і суспільних важелів впливу в руках групи. Цей принцип легко працює в умовах формального поділу влад. Нову державну систему влаштовано так, аби ефективно реалізувати завдання, що їх формулюють привладні групи. Ця ефективність ґрунтована на виконанні рішень засобами, що можуть не відповідати законодавству або суперечити йому. Однак існування групового контролю над прокуратурами та судами не дає змоги обмежити такі дії, навпаки, суди й прокуратури стали за цих умов установами, що беруть участь у механізмі реалізації групових інтересів і захищають їх від конкурентів. Фактично новостворена державна система України без писаної конституції, зате з ефективним механізмом реалізації інтересів привладної групи (чи привладних груп) назовні імітує демократію, а в межах країни, зберігаючи всі формальні ознаки демократичної республіки, діє як поліційна держава (тобто захищає поліційними засобами інтереси тих груп, що перебувають при владі).

Носіями ідеології такої нової держави переважно є бюрократи. Члени нової бюрократії поділяють віру в святість права держави контролювати всі виміри життя громадян і ототожнюють державу та країну. Цей символ віри складається з дивного поєднання радянських, націоналістичних та інших ідеологем. Тисячолітні змагання за державну незалежність легітимізують право держави самій встановлювати поняття й межі власної безпеки, а жертви

Голодомору виправдовують непрозорість приватизації. З цієї докси новоукраїнського бюрократа, відмінної від уявлень старого радянсько-українського, так само впливає, що державний посадовець має беззастережне право формувати політику й стратегії. Нова українська бюрократія свято вірить у свою єдино правдиву експертизу щодо справ державної політики та визначення національного інтересу.

Новоукраїнські бюрократи опинилися в тепличних умовах. Дві досі па-

ходом, оновлені застосуванням нової патріотичної риторики. Негативні формули, якими українське право описує громадські організації, – «недержавні» та «неприбуткові» – підсилено пов'язаннями зі страшним Заходом, для чого винайдено всілякі принизливі терміни: «грантоїди», «грантожери». Хвиля антизахідної істерії в найпоширеніших ЗМІ України в період від листопада 2003 року по травень 2004-го сформували громадську думку, в якій виразно чути недовіру до громадських органі-

Фото: Василья Артюшенка

нівні ідеології створюють великі можливості для людей при владі. Спорідненість націоналізму та комунізму проявилася у витлумаченні держави як механізму захисту, в першому випадку – нації (в наших умовах націю та етнос ототожнюють), у другому – класу. В обох випадках державу розглядають як інститут із винятковими правами, а суспільство відсувається на рівень об'єкта контролю. За цих умов чиновництво має пріоритет у стосунках із суспільством і формує зв'язки з громадськістю лише в ієрархічний спосіб. Тому переконання бюрократа у винятковості його прав формує відносини між державою та суспільством і накидає суспільству віру в нормальність такої ситуації.

Однак віру бюрократа у право на всевладність сповідує не тільки він сам. Як виявила остання антизахідна кампанія, український громадянин схильний визнати право держави бути поза критикою. Зауваження ззовні (з боку міжнародних організацій, США та країн Європейського Союзу) щодо дій тих чи тих посадовців або ж урядових рішень викликали ірраціональну реакцію громадян: пересічний українець відкидав аргументи «західних критиків», виступаючи не так на захист «своїх», як проти втручання в «наші справи». Самої аргументації не було почуто: інформацію про неї старанно дозували контрольовані ЗМІ, водночас пояснюючи голоси критиків усередині українського суспільства, яких було чимало, їхньою ангажованістю: Захід фінансує антиукраїнську діяльність. Якщо провести інтенсивний аналіз сучасної антизахідної пропаганди, стає очевидно, що спрацювали в нових обставинах радянські формули страху перед За-

зай. І зазвичай недовірливі до чиновників громадяни цього разу підтримали непідсудність української держави. Наслідки цієї кампанії ще довго визначатимуть розвиток українського третього сектора.

Атака кло(у)нів

На мою думку, цю новоукраїнську культурну/політичну ситуацію породив стан «нестачі довіри», що склався в Україні в період розпаду Радянського Союзу. Я переконаний, що саме відсутність довіри є ґрунтовною рисою всіх суспільних відносин у країні, яка дає змогу зрозуміти генезу сучасної ситуації в Україні. На недовірі побудовано будь-які суспільні відносини в Україні: вона лежить в основі ставлення громадян до держави й держави до громадян; так само вона проглядає й у стосунках між громадянами, між громадськими та політичними організаціями тощо.

Організатори цькування «грантоїдів» використали потенціал цієї недовіри у власних інтересах і виробили технологію управління опанованим нею суспільством. Першим безпосереднім результатом їхньої кампанії стало те, що весь третій сектор знеацька поділився на два табори: переслідувані «грантолюбів» та переслідувачі «грантолюбів».

Кампанія розпочалася на тлі грузинських подій – некривавого повстання, яким громадяни Грузії відповіли на спробу чинної влади підмінити результати їхнього волевияву. В авангарді опинилися громадські організації, які разом із політичними силами, що визнавали право на існування громадянського суспільства, змусили пре-

зидента-крадія голосів і шахрайський уряд піти у відставку. Раніше схожі події відбулися в Югославії, коли після відвертого підтасування результатів виборів було скинуто Слободана Мілошевича. «Гарантолюбів» в Україні тлумачили це як реалізацію одного сценарію: Захід на грантові кошти створює заколотницькі громадські організації, які слухної миті очолюють рух спротиву законній владі. Спочатку в «грантолюбів» було свято: ще одна країна отримала шанс побудувати громадянське суспільство, встановити зверхність права й створити демократичну державу. Однак свято швидко скінчилося. 11 грудня 2003 року Верховна Рада України створила слідчу комісію з довгою (і щонайменше дивною) назвою: *Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України з питань встановлення фактів закордонного втручання у фінансування виборчих кампаній в Україні через недержавні організації, що існують на гранти іноземних держав*. Як зазначено в доповіді Голови цієї комісії Валерія Мішури, зачитаній на засіданні Верховної Ради України 18 травня 2004 року, «приводом для створення Комісії стала тривога більшості українських парламентарів, що українське законодавче поле сьогодні практично дозволяє під виглядом всіляких політтехнологічних послуг, соціологічних досліджень для замовника, платних консультацій, семінарів і тренінгів надавати завуальовану закордонну фінансову допомогу певним політичним структурам і їхнім представникам». Налякані страшним «Західним Впливом» парламентарі створили комісію для розслідування причин власного страху.

Комісія діяла тихо. Певні недержавні організації (НДО) отримували анкети з проханням відповідати на кілька запитань, здебільшого щодо статутних і бюджетних сторін їхньої діяльності. Громадські організації відправляли відповіді й напружено чекали, що буде далі. Пік напруження припав на приїзд засновника Міжнародного фонду «Відродження» Джорджа Сороса. Принаймні на кількох національних каналах прозвучали голоси на підтримку громадських організацій, уперше порушивши панування у ЗМІ «гарантолюбів». Ініціатива могла перейти до їхніх суперників, тож потрібна була сильна відповідь, аби відновити панівне становище режимних НДО.

Виступ народного депутата Валерія Мішури багатьом і бачиться саме такою – як завжди, покvapною – відповіддю. З одного боку, доповідь п. Мішури цілком узгоджується з тією ідеологічною настановою, з якої виростає будь-яка партія марксистського штибу, та з тим історично-політичним багажем, що його має комуністична партія. З іншого боку, проголошені ідеї підтримує новоукраїнська бюрократія. Оприлюднення цієї контроверсійної доповіді відбулося на тлі утисків, спрямованих проти частини організацій третього сектора, й могло посилити цей процес. Інакше не зрозуміло, навіщо взагалі пролунав цей виступ – зауважмо, комісія попередньо його не розглядала, отже, то не був її висновок і, до того ж, у доповіді немає чітких критеріїв оцінки впливу іноземців на виборчий процес і результати виборів. Отож Анатолій Гриценко мав підстави

зауважити Валерію Мішурі в розмові на «Громадському радіо»:

Якщо Ви хотіли точно окреслити сферу діяльності своєї комісії стосовно виборчого процесу, то Вам треба було зосередитися на трьох речах, які виходять з нашого законодавства: перше – це заборона робити внески до виборчого фонду кандидата на пост Президента, стаття 143 Закону про вибори; друге – заборона на участь у передвиборній агітації осіб, які не є громадянами України; третє – заборона на участь у передвиборчій агітації зарубіжних ЗМІ чи діяти на території України. Крапка! Вичерпний перелік! Оце Ваша сфера діяльності. А не те, що ми [Громадські організації. – М.М.] впливаємо на громадську думку. Для цього третій сектор і створений, щоб роз'яснювати людям, що відбувається.

(<http://www.pravda.com.ua/archive/2004/may/26/3.shtml>)

Влада покvapилась, і її крок, загалом, був на користь громадянському рухові, унаочнивши непрофесійність суперників, їхню слабкість в аналізі та аргументації.

Сама доповідь – по-своєму цінний текст, що потребує уважного читання. Він виявляє певні структури свідомості, до яких апелює(ють) автор(и), і через них оприявнює «світоглядну» позицію тієї частини політичного та громадянського суспільства, яка погоджується з існуванням теперішнього режиму в Україні.

Текст «Попереднього звіту про роботу Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань встановлення фактів закордонного втручання у фінансування виборчих кампаній в Україні через недержавні організації, що існують на гранти іноземних держав» викладено на 37 сторінках. Звіт не має чіткої змістовної структури, хоч і віддає належне формі доповідей-звітів, тобто має невеличку вступну частину й десь такі самі висновки. Текст рясніє граматичними та пунктуаційними помилками, неточно написаними прізвищами тощо. Переважно це збірка «фактів», «оперативної інформації» та цитат із різних джерел, здебільшого проурядових та комуністичних видань, що мали б доводити окремо виділені тези доповіді. Також помітно, що річних звітів громадських організацій та фондів, згаданих у доповіді, її автори не читали.

Відповіді на наведені «факти» мають ті організації, яким приписувано якісь зазіхання на владу. Мене ж більше цікавлять послання до української публіки, артикульовані в тезах доповіді (й навіть виділені в тексті особливим шрифтом).

Перше з них полягає в тому, що громадські організації становлять національну безпеку. Головним аргументом на користь такого твердження є те, що ці недержавні (а в читача/слухача складається враження, що вже й антидержавні) організації залежать від фінансування з Заходу. В доповіді, зокрема, зазначено, що «мережа НДО розвивається, в першу чергу, завдяки іноземному фінансуванню». Надання гранту свідчить про «залежність та заангажованість НДО» від тих, хто ці кошти надає.

Від моменту розпаду Радянського Союзу країни-донори справді вклали в

технічну допомогу пострадянським державам мільярди доларів США. Однак така допомога могла спричинити дисбаланс між суспільством і державою в країнах, що їх тоді ще вважали за «перехідні» (тобто небезнадійні). Щоб запобігти цьому, було створено цілу індустрію міжнародної допомоги, яка сприяла розвитку громадянського суспільства в умовах економічної кризи. Було очевидно, що відсутність сформованого економічного суспільства, здатного фінансово підтримати третій сектор, унеможливило існування громадських організацій у країні й послабило як контроль громадян над діяльністю державних органів, так і спроможність громадян захищати свої права та інтереси. Тож країни-донори та приватні філантропи щороку перерозподіляли частину коштів зі своїх фондів, що працювали в інших країнах (переважно на Заході та в постколоніальному світі), у країні Центральної та Східної Європи. За різними оцінками, кошти на підтримку громадських ініціатив не перевищують 5–20% від сум технічної допомоги, що їх отримувала держава. Однак конкурсний принцип підтримки цих ініціатив та робота в форматі проєктів зробили цю порівняно невелику донорську допомогу набагато ефективнішою за фінансування державних ініціатив. Зокрема, в Україні виникли потужні аналітичні центри, здатні впливати на суспільну думку та формувати політичний «порядок денний». З'явилися мережі громадських організацій, що мають національне значення та здатні ефективно функціонувати в межах усєї країни.

Звісно, ефективна робота громадських організацій не могла не зацікавити політиків. Деякі політичні партії – це може стосуватися як опозиційних, так і привладних – створили «сателітні» НДО, які на партійні кошти відпрацьовують певні проєкти. Однак є партії, що ідеологічно не сприймають саму ідею громадянського суспільства. Партії та «політичні сили», яким вигідно відтрусити громадян від контролю над діями виконавчої влади, оголошують громадські організації зайвими та «продажними». Ці сили намагаються водночас довести дві протилежні тези: 1) НДО неефективно діють і лише проїдають гроші донорів (тобто дурять усіх: і тих, хто дає гранти, і тих, хто мав би виграти від реалізованих проєктів), тому вони непотрібні; 2) НДО успішно формують громадську думку на користь тих, хто надає гранти, і діють ефективніше, ніж ті олігархічні структури, що контролюють не тільки виконавчу владу в країні, але й основні інформаційні канали.

Отож у доповіді розвинуто думку, яку частіше чуєш від бюрократів середньої ланки: НДО працюють непрофесійно, вони неефективні. Бюрократи, переконані в своїй компетентності в усіх суспільних справах і своєму праві критикувати дії громадян, продовжують свій нехитрий силогізм так: будь-яка підтримка очевидно нездалих організацій має іншу, приховану мету. Щось таке сказано і в доповіді. «Діяльність НДО – це підміна справді наукових досліджень пропагандистською акцією», – зрозуміло, що з якимись підступними намірами.

Інша теза пояснює, чим саме НДО небезпечні. Йдеться про те, що

громадські організації перетворюють Україну на частину Заходу, вестернізують нашу країну. «Головний зміст діяльності НДО – створення в Україні інфраструктури і атмосфери, яка сприятиме успішному проведенню ідеологічної обробки населення у вигідному “грантодонорам” напрямку». Успішна система ідеологічної обробки небезпечна, оскільки поширює «загальнолюдські цінності», які «при найближчому аналізі виявляються західними цінностями». А свобода слова, за яку так вболівають грантоїди й грантодавці, це взагалі пастка: «свобода розповсюдження інформації, “свобода слова” дає можливість безконтрольно розповсюджувати ідеї і погляди». «Створення НДО (над якими держава не має контролю) має метою просування ідей “громадянського суспільства” західного зразка», тож державі слід узяти до своїх рук контроль над зловмисним третім сектором.

«Небезпеку» вестернізації та європеїзації України в доповіді пояснено цілком логічно. Частина НДО відверто пропагують перехід українського суспільства на «західний стандарт», і це свідчить про вплив «на політичний процес і суспільну свідомість» цього самого Заходу, який знахав так, що навіть і не ховається: «Найбільш поширеними методами впливу на суспільну свідомість і громадську думку в діяльності НДО є публічні заходи». Фактично йдеться про те, що Захід оминає закони про регулювання інформаційної сфери й контролює Україну, адже «найбільшу активність в інформаційно-аналітичному просторі України займає американський і германський капітал». Докладного пояснення, що то за простір такий, доповідь не містить, зате чимало сказано про те, як і навіщо капітал його контролює: «...Аналіз зовнішньополітичної діяльності США доводить, що одна з її сфер присвячена клонуванню у світі американських демократій».

Слід визнати, що теза про клонування західної демократії цілком справедлива. Поступ громадянського суспільства, якому сприяє фінансування західних донорів, справді унеможливило існування тоталітарної держави й становить загрозу для олігархічної клептократії, отого, за влучним висловом Юрка Прохаська, ЗАТ/ТОВ Україна. Справді, попри навіть викривлення, що їх зазнає третій сектор через відсутність співпраці з економічним суспільством, надто велику залежність від політичного суспільства та несприятливі взаємини з державою, громадянське суспільство примушує бодай позірно дотримуватися конституції й оприлюднювати хоч якусь суспільно значущу інформацію.

Майже всі згадані тези так чи інакше пов'язано з давніми закидами третьому секторові. Мовляв, увесь приховано-неприхований контроль над суспільною думкою донори створили для підтримки правої «демократичної» опозиції. Звіт раз у раз згадує громадські організації, пояснюючи їх заангажованість фінансуванням від іншої політичної сили. Найцікавішою частиною щодо цього є дуже невесела пародія на аналіз зв'язків деяких НДО в стилі серіялу про Штірліца. Сім (о магічна цифра!) організацій доповідь призначає на роль тіньових установ, що мають

Конституційна реформа: Експертний аналіз

Харків: Фоліо, 2004

Харківська правозахисна група за підтримки міжнародного фонду «Відродження» підготувала збірник документів та експертних висновків щодо конституційної реформи в Україні. Поряд із широко дискутованим текстом проєкту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» за №4105 він містить тексти постанов Верховної Ради України, які стосуються парламентського розгляду цього законопроєкту, а також «Висновок щодо трьох проєктів законів про внесення змін до Конституції України», прийнятий Європейською Комісією за демократію через право (Венеційська Комісія) на її пленарному засіданні, матеріали круглого столу «Конституційна реформа та президентські вибори: визначення пріоритетів для України», що його провела 17 грудня 2003 року в Києві Лабораторія законодавчих ініціатив, і цілу низку коментарів, аналітичних оглядів та висновків незалежних експертів. Свої думки на законопроєкт та перебіг «усенародного» обговорення та конституційну реформу загалом висловлюють суддя Верховного Суду США Богдана Футей, доценти катедри конституційного права Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого Федір Веніславський, Віктор Колісник та Всеволод Речицький, журналіст Володимир Золоторьов, аспірант катедри політології Національного університету «Києво-Могилянська Академія» Анастасія Леухіна, завідувач Центру досліджень проблем прав людини юридичного факультету Київського національного університету імені Шевченка Анатолій Лисенко, викладач катедри теорії та історії права Національного університету внутрішніх справ Руслан Тополевський.

Експресивно-публіцистичного забарвлення збірникові додає «Відкритий лист» дисидента Зіновія Антонока, і завершує збірку текст альтернативного законопроєкту «Про внесення змін до Конституції України», запропонований від «Нашої України».

Збірник, укладачі якого зробили спробу подати аналіз конституційної реформи в Україні як комплексного політико-правового явища (в тому числі в міжнародному контексті), має зацікавити не тільки науковців, а й будь-кого, хто намагається відстежувати і розуміти актуальний процес трансформації українського суспільства.

Любомир Чорний

утримати зв'язок між Заходом і українськими громадянами. У доповіді подано інформацію про політичні симпатії організацій (sic!), залежні від цих НДО мас-медіа (sic!), їхні «зарубіжні» зв'язки й контакти (sic!), а також – залежні університети (sic!). Увесь патос цієї частини доповіді стосується того, що ці недержавні організації втручаються

у внутрішні справи України. Щоправда, чомусь не згадано, що це українські організації, і заснували їх українські громадяни задля реалізації та захисту своїх прав та інтересів.

Тезу про втручання у внутрішні справи з боку країн-донорів сформульовано приблизно так: «...Недержавні (громадські) організації, які фінансуються з-за кордону, використовуються для розробки і впровадження ефективних політтехнологій у країнах з перехідною економікою з метою подальших змін їх внутрішнього та зовнішньополітичного курсу в руслі стратегічних інтересів тих, хто виділяє кошти». Ба більше: «грантова американська допомога вітчизняним громадським структурам спрямовується на організацію та проведення заходів по контролю (не спостереження!) за виборами, збору інформації, у тому числі тенденційного характеру, щодо соціально-політичної обстановки, діяльності органів влади і управління у центрі і на місцях».

Зрештою, звіт оприявнив певну позицію, яку поділяють і новоукраїнська бюрократія, і частина партій, усе це відданих марксизмові, який у його лєнінському тлумаченні є ворожим до ідеї громадянського суспільства, ставлячи державу над громадянами та суспільством. Доповідь мала на меті вплинути на громадську думку, спрямувавши суспільну недовіру проти громадських організацій – звісно, задля того, щоб запобігти грузинсько-сербському сценарію. Сумнів у чистоті цілей моніторингових НДО мусить урівноважити сумнів щодо прозорості перебігу та чесності результатів виборів.

Однак не передвиборні тактичні заходи диктують авторам доповіді саме таке її спрямування. Здобувається на силі ідея ізоляціонізму, неприйнятності для України шляху на Захід, неприйняття Європи й Заходу взагалі. Зміцнення суспільної недовіри може перетворити цю тенденцію з маргінальної на магістральну. Відірваність України від світу може стати стратегією держави, принаймні на рівні діяльності. Ті побоювання, що їх мають противники ЄС, реальні лише в одному: Україна використовуватиме цей «союз», щоби політично оформити не-інтеграцію з Європою.

Пошук альтернативи в часи загибелі нарративу

Я далекий від думки, що ситуація «нестачі довіри» – це український фатум, якась непереборна доля неньки-України. Досвід – нехай і негативної – свободи не так уже й легко забути. В часи неконтрольованості виник громадський рух, який тепер перебуває під загрозою. Однак саме цей недофінансований і «на всі боки луплений» третій сектор є для країни самотнім шансом створити ефективну демократичну систему врядування. Саме громадянське суспільство є нашим квитком в Європу, квитком у майбутнє.

Розвиток громадянського суспільства безпосередньо залежить від потужного ліберального руху в країні. У травневому номері «Критики» (2004, ч. 5) з'явилася стаття Юрка Прохаська «Де поділася весна народу». Для наших обставин вона симптоматична: в сердовищі інтелектуалів міцнішає бажан-

ня зберегти громадські свободи. Та боюся, що називати таке бажання лібералізмом, як це дуже часто трапляється принаймні по цей бік Ельби, є хибним.

Стає дедалі очевиднішим, що треба розрізнати політичні типи, в яких зреалізовано просвітницьку настанову на емансипацію. Візію емансипації людини втілено в трьох великих політичних проектах минулого: націоналізмі, соціалізмі та лібералізмі. Націоналізм наполягав на вивільненні людини через

визначеності (аж до політичної ангажованості) щодо подій в Україні – тут і тепер.

Хоча мені важко погодитися з Прохаськовим викладом генеалогії українського лібералізму, пристаю, однак, на його пропозицію щодо потреби зробити все можливе, аби лібералізм «заіснував». Запропонований шлях виглядає доволі мудрим. Завдання виробити «відрізну світоглядну платформу, об'єднану, скажімо, навколо щоденної на-

ціональної газети» чи іншого ЗМІ, справді може прислужитися коментуванню подій та виробленню програм ліберального устрою. Україні таки бракує механізму витворення ліберальної альтернативи. Та багато хто запитає: чи буде цього досить для реалізації пропозицій? Звісно, політична партія, яка поділяла б ліберальну ідеологію, може бути дієвим механізмом, щоби реалізувати ліберальну альтернативу. Однак обставини політичного життя України (і не тільки) показують, що існування ідеологічних партій уже неможливе. Навіть компартія,

Фото Василя Артюшенка

вольності етносів у національних державах. Соціалізові йшлося про вивільнення індивіда через свободу пролетаріату й знищення класової держави. А лібералізм наполягав на балансі свобод громадян і потреб держави, збереженні громадського контролю над діями держави, на свободі в межах закону. З огляду на це, пошуки «українських лібералів» дієвого лібералізму в «матиці 1848 року» марні: вони приведуть до щонайменш застарілих націоналістичних проектів.

Важливо наголосити, що просвітницька емансипаційна настанова вигасла разом із залежними від неї політичними проектами. Скажімо, зважаючи на сучасний досвід державного будівництва, просто неможливо вірити в те, що держава спроможна бути інституту утримання зверхності права. Водночас той самий досвід свідчить про неможливість існування суспільства без зорганізованих послуг соціального штабу, які має надавати держава. Справді, після XX століття людство має новий досвід і перебуває в новій ситуації, виклики якої байдужі до ідей минулого. З огляду на це у будь-якій розмові про перспективний політичний проект захисників громадських свобод спочатку треба відповісти на питання, яку свободу обрати, де визначити її межі та хто стане гарантом кількох питань: 1) що таке свобода, 2) хто є її суб'єктом і 3) яким буде механізм її відтворення. Крім того, відповідь на ці питання має прозвучати в умовах чіткої

яку політологи досі вважають за взірць партії з чіткою ідеологічною настановою, давно вже загрузла в непримиренних суперечностях, додавши до марксизму-ленінізму консерватизм, релігійний складник, примирення з приватною власністю та багато чого іншого, що не узгоджується поміж собою. Інші ж партії взагалі обмежуються загальними ідеологічними нарисами: вони настільки абстрактні, що дозволяють партіям діяти не за «ідеями», а за поняттями іншого роду. І тому на захист громадських свобод можуть стати лише об'єднання громадян, саме задля того і створених. Ідея громадянського суспільства є актуальною альтернативою старим політичним проектам. Ця ідея може підважити суперечності націоналізму, соціалізму та класичного лібералізму. Вона має всі перспективи об'єднати навколо себе нових лібералів.

Події останнього року вказують нам на невизначеність і уже цілком виразні загрози нового тоталітаризму. Є чимало політичних структур і суспільних інститутів, готових використати суспільну недовіру в своїх цілях, виправдати й підтримати неототалітарну політичну систему. І виступи проти чинних громадських організацій – лише один із перших кроків до знищення прав і добробуту громадян з боку держави. Спілка інтелектуалів і громадських організацій може стати тим засобом, що утримає Україну від сповзання в стан нового тоталітаризму. □

Свобода висловлювань в Україні – 2003

Харків: Фоліо, 2004

Харківська правозахисна група підготувала двотомовий огляд повідомлень про конфлікти в інформаційній сфері України у 2003 році. У виданні зібрано результати моніторингу різноманітних інформаційних джерел: повідомлень недержавних правозахисних організацій, кореспондентів періодичних видань ХПГ, публікацій у пресі, повідомлень з інтернетових видань тощо.

Перший том подає загальні відомості про діяльність ЗМІ в Україні: статистичні дані про друковані видання, довідки про стан радіопростору, матеріали про українське інформаційне законодавство. Розділ «Погляди» містить оцінки стану свободи слова в Україні від місцевих і закордонних експертів. Не залишено без уваги проблеми ЗМІ на майбутніх виборах: тут головне йдеться про брудні технології та сумнозвісні темники. Інша важлива тема – політичні переслідування, утиски й залякування журналістів, а також замах: 2002 року в Україні загинуло шестеро працівників ЗМІ й було встановлено 20 фактів побиття та залякувань. Особливо йдеться про обмеження доступу до інформації.

У другому томі вміщено інформацію щодо методів втручання в професійну діяльність медіа – темників та цензури, способів покарання неслухняних ЗМІ (перешкоджання виробництву та розповсюдженню), проблеми контролю над інтернетовими виданнями, перлюстрації електронної пошти. У розділі про судові процеси на захист свободи слова і преси опубліковано кілька заяв та скарг від імені журналістів, добірка повідомлень із преси про розгляд відповідних справ у суді. Чимало матеріалів про судові процеси проти журналістів та ЗМІ. Велика добірка стосується скандалу навколо «Сільських вістей». Наостанок подано інформацію про різні громадські організації, які захищають свободу слова в Україні.

Н. Ч.